

УДК 37.041:373.2.011.3-051

САМООСВІТА ВИХОВАТЕЛЯ У СУЧАСНОМУ ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Валентина Кривда, викладач кафедри дошкільної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-6649-8177

E-mail: v.s.kryvda@udpu.edu.ua

У статті з'ясовано сутність поняття «самоосвіта вихователя сучасного закладу дошкільної освіти». Визначено зміст поняття «самоосвіта» як інтегральну здатність, результат удосконалення фахової компетентності, що полягає в опануванні, перегляді, уточненні інформації, поширенні практик самоосвіти, спрямованої на самопідвищення і самореалізацію інтересів та потреб вихователя сучасного закладу дошкільної освіти.

Ключові слова: самоосвіта; самоосвітня діяльність; організація самоосвіти; заклад дошкільної освіти; самоаналіз; самопідготовка; планування самоосвіти; інноваційні форми самоосвітньої діяльності.

SELF-EDUCATION OF THE EDUCATOR IN A MODERN PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTION

Valentyna Kryvda, Lecturer at the Department of Pre-school Education, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-6649-8177

E-mail: v.s.kryvda@udpu.edu.ua

The article actualizes the issue of educator's self-education in a modern preschool institution. It is noted that in the conditions of reforming and updating the system of preschool education one of the priority tasks is the formation of a creative personality of a specialist capable of self-development, self-education, and innovation. The study shows that Ukraine's integration into the international European society is an update of the education system aimed at training educated, creative, and competitive professionals who are ready to meet today's new challenges and adopt and apply modern concepts, projects, innovative methods, and educational tools and able to constantly learn. The content of the concept of "self-education" as an integral ability, the result of improving professional competence, which is to master, review, and clarify information, disseminate self-education practices aimed at self-improvement and self-realization of interests and needs of educators of modern preschool education. It is proved that in the context of professional activity of a modern preschool educator self-education is determined by its qualitative personal characteristics, which includes a system of improving theoretical knowledge, pedagogical skills, mastering innovative technologies, forms and methods, teaching and educating preschool children, learning and implementing best practices, modern achievements of pedagogical and psychological science, organization of modern educational process in preschool education, ability, and readiness for continuous self-education in preschool, in order to ensure the effectiveness of this activity.

Keywords: self-education; self-educational activity; organization of self-education; preschool institution; self-analysis; self-preparation; self-education planning; innovative forms of self-educational activity.

Визначальною характеристикою інтеграції України у міжнародне європейське товариство є оновлення системи освіти, спрямованої на підготовку освічених, творчих, конкурентоспроможних фахівців, які готові до нових викликів сьогодення, а також сприймати та застосовувати модерні концепції, проекти, інноваційні методи, засоби освітньої діяльності та здатні постійно навчатись.

Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті виголошує основну мету української системи освіти:

- створення умов для розвитку та самореалізації кожної особистості як громадянина України;
- формування і розвиток цінностей громадянського суспільства [7].

Водночас система освіти направлена на пошуки нових підходів щодо формування практики самоосвіти і самопізнання особистості педагога.

В умовах реформування та оновлення системи дошкільної освіти одним з пріоритетних завдань є формування творчої особистості фахівця, здатного до саморозвитку, самоосвіти та інноваційної діяльності.

У контексті викладеного вище актуалізується необхідність самоосвіти вихователя в сучасному закладі дошкільної освіти, що вимагає удосконалення педагогічної майстерності, формування фахових компетентностей, здатності до організації інноваційної освітньої діяльності з дітьми дошкільного віку.

Зміст різних аспектів самоосвіти педагогів висвітлено у наукових дослідженнях, а саме: психолого-педагогічні основи підготовки фахівців до професійної педагогічної діяльності – А. Алексюк, А. Бойко, В. Бондар, І. Гавриш, О. Глузман, Н. Дічек, І. Дичківська, О. Дубасенюк, І. Зязюн, С. Максименко, Н. Ничкало, В. Паламарчук, О. Пометун, Е. Роджерс, О. Савченко, В. Сластьонін та ін.; критерії до професійної підготовки майбутніх вихователів закладу дошкільної освіти – І. Богданова, А. Богуш, З. Курлянд, Н. Лисенко, О. Поліщук, Т. Поніманська, Р. Хмелюк та ін.; теоретико-методологічні принципи самоосвіти педагога – А. Айзенберг, А. Алексюк, В. Буряк, А. Громцева, Н. Кузьміна, О. Малихін, П. Підкасистий, Б. Райський, Н. Сидорчук та ін.; психолого-педагогічні погляди на самоосвіту педагогів – В. Буряк, П. Гальперін, С. Іванова, Ю. Кулюткін, Л. Рувінський, А. Усова та ін.

Метою статті є уточнення сутнісної характеристики самоосвіти та обґрунтування необхідності новітніх підходів до самоосвіти вихователя сучасного закладу дошкільної освіти, які сприяють формуванню фахових компетентностей та актуалізації творчого професійного розвитку.

Забезпечення самоосвіти вихователя, уточнення сутності поняття «самоосвіта», впровадження новітніх підходів здатності до навчання впродовж життя висвітлено в державних документах, а саме: в законах України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», у професійному стандарті за професією «Вихователь закладу дошкільної освіти».

Так, відповідно до Закону України «Про освіту»: «інформальна освіта (самоосвіта) – це освіта, яка передбачає самоорганізоване здобуття особою певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям» [8].

У професійному стандарті за професією «Вихователь закладу дошкільної освіти» у переліку трудових функцій (професійних компетентностей за групою дією або групою трудових дій, що входять до них), а саме: здатність до навчання впродовж

життя, у розділі професійного розвитку та самовдосконалення зазначено про здатність вихователя планувати та реалізовувати індивідуальний професійний розвиток та самоосвіту [9].

Аналіз енциклопедичної, науково-педагогічної літератури засвідчує про різні критерії трактування поняття «самоосвіта».

В «Українському педагогічному словнику» зазначено: «Самоосвіта – самостійна освіта, отримання системних знань у певній галузі науки, техніки, культури, політичного життя, що передбачає безпосередній інтерес особистості в органічному поєднанні із самостійністю у визначенні матеріалу» [2, с. 296].

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» поняття «самоосвіта» розглядається як здобуття знань самостійним навчанням поза закладом освіти, переважно без допомоги вчителя [1, с. 1290].

Однак змістовнішим та найефективнішим є визначення, висвітлене в «Енциклопедії освіти», згідно з якою «самоосвіта» – це самостійна пізнавальна діяльність людини, спрямована на досягнення певних особистісно значущих освітніх цілей: задоволення загальнокультурних запитів, пізнавальних інтересів у будь-якій сфері діяльності, підвищення професійної кваліфікації тощо. Самоосвіта є умовою розвитку, самоствердження та самореалізації особистості й складовою навчання її впродовж життя [3, с. 798–799].

В. Чайка визначає поняття «самоосвіта» як специфічний вид діяльності, яку особистість здійснює з метою задоволення пізнавальних потреб чи поліпшення своїх особистісних якостей або здібностей [13, с. 235].

А. Ключко окреслює, що «самоосвіта – специфічний вид діяльності, в ході якої завдяки самостійному визначенню цілей особистість задовольняє власні пізнавальні потреби або вдосконалює власні здібності, якості та властивості» [6, с. 266–273].

Н. Уйсімбаєва розглядає поняття «самоосвіта» як «цілеспрямований, безперервний, особливим чином організований процес, спрямований на задоволення освітніх потреб особистості. Незважаючи на певну відмінність розуміння сутності поняття «самоосвіта», всі погляди науковців поєднує думка про пізнавальний та індивідуальний характер самоосвіти, керований самою особистістю» [12, с. 206].

Б. Райський, М. Скаткін вважають, що самоосвіта – це опанування знань з ініціативи самої особистості.

Ученими (І. Більченко, В. Волкова, І. Зязюн, Л. Крамущенко, І. Кривонос) узагальнено підходи, присвячені самоосвіті педагога. Зокрема, учені виділяють такі підходи: спрямованість на формування професійної педагогічної майстерності (І. Більченко, І. Зязюн, Л. Крамущенко, І. Кривонос); роль особистісного розвитку, самопізнання, самовиховання (О. Борденюк, С. Єлканов, А. Кагальняк, О. Кучерявий, М. Поташник, О. Яцій); самоосвіта є формуванням окремих рис суб'єкта (В. Буряк, Ф. Гоноболін, Л. Кондрашова, Н. Кузьміна, Н. Сафонова).

М. Касьяненко націлює, що самоосвіта – це самостійне опанування цілісної системи знань і вмінь, поглядів і переконань, прогресивного досвіду у певній сфері діяльності під впливом особистих та суспільних інтересів [5, с. 5].

В. Смірнов характеризує самоосвіту, яка пов'язана з пошуком та засвоєнням знань у галузі, що цікавить людину [11, с. 52–76].

Характеризуючи сутність самоосвіти педагога, виокремлено такі важливі принципи:

- цілісності: безперервність і систематичність підвищення професійної майстерності освітян упродовж всієї педагогічної діяльності;
- діяльності: практична спрямованість роботи;
- мобільності: відповідність змісту самоосвіти рівню професійної компетентності;
- самореалізації: впровадження в життя своїх внутрішніх можливостей та здібностей;
- самоорганізації: здатність педагога раціонально організувати свою діяльність [11, с. 77].

Вищезазначений аналіз досліджень дає підстави розглядати поняття «самоосвіта» як інтегральну діяльність, що містить певні фахові компетентності, що полягають в опануванні, перегляді, уточненні інформації, поширенні практик самоосвіти, спрямованої на самопідвищення і самореалізацію інтересів та потреб вихователя сучасного закладу дошкільної освіти.

На основі аналізу психолого-педагогічних розвідок виокремимо компоненти самоосвіти педагога у сучасному закладі дошкільної освіти. А саме:

- а) розумові здібності (обсяг компетентностей) – науково-теоретична, психолого-педагогічна, методична;
- б) мотиви розвитку самоосвіти (комплекс переваг, які стимулюють вихователя до діяльності) – самовдосконалення, самовираження, самореалізації, самоствердження особистості, професійна майстерність, збільшення інтересів, підвищення кваліфікації, наявність пізнавальної зацікавленості, створення позитивного іміджу серед дітей та їхніх сімей, співробітників, покращення особистісного рейтингу та отримання відзнак;
- в) самостійне опанування нових знань (обізнаність, розуміння) – читання, слухання, спостереження, експеримент;
- г) самостійне опанування сучасних механізмів інноваційних технологій (цифрова грамотність, опанування сучасних цифрових технологій) – технології створення освітнього середовища сучасного закладу дошкільної освіти, технології розвивального контенту, мультимедійні інтерактивні освітні технології, технології виховання здобувачів дошкільної освіти на національно-культурних традиціях українського народу та інші;
- д) самоорганізація самоосвітньої діяльності (підбір ресурсів пізнання) – вибір форм самоосвіти, планування, організація робочого місця; самоорганізація, самоаналіз, самоконтроль.

Отже, самоосвіта є особистісним утворенням, яке забезпечує якісне виконання педагогом закладу освіти фахової діяльності.

Науковці (Н. Бухлова, Н. Коваленко, Н. Омарова, Р. Сагітова, О. Чеботарьова та ін.) висловлюють думку про те, що самоосвіта – це інтегративна якість особистості, що виявляється у наявності певних знань, умінь та навичок, здібностей та певних якостей. Вона визначається прагненням до неперервної самоосвіти та самовдосконалення, творчим ставленням до справи. Це ознаки самоосвітньої діяльності педагога, що є результатом усвідомлення необхідності професійного та особистісного самовдосконалення, цілеспрямованості, самокерованості, пізнавальної активності, індивідуальності, систематичності, самостійності, креативності.

У контексті фахової діяльності вихователя сучасного закладу дошкільної освіти

самоосвіта визначається його якісною особистісною характеристикою, яка охоплює систему удосконалення теоретичних знань, педагогічної майстерності, опанування інноваційних технологій, форм та методів, засобів навчання та виховання дітей дошкільного віку, вивчення та впровадження передового педагогічного досвіду, сучасних досягнень педагогічної і психологічної науки, організація сучасного освітнього процесу в закладі дошкільної освіти, здатність та готовність до безперервної самоосвіти у дошкільній сфері, з метою забезпечення ефективності цієї діяльності.

Слід зазначити, що організація самоосвіти вихователя сучасного закладу дошкільної освіти передбачає:

- взаємозв'язок самоосвіти з практичною діяльністю;
- систематичність і послідовність, безперервне вдосконалення її змісту і форм;
- комплексний підхід до організації вивчення обраної теми з самоосвіти;
- індивідуальна сукупність особливостей самоосвіти;
- відкритість і переконливість ефективності самоосвіти в педагогічному колективі;
- створення в закладі дошкільної освіти умов для запитів вихователів до інноваційних досягнень науки і передового педагогічного досвіду;
- висока якість діяльності вихователя на кожному її етапі (участь у семінарі-практикумі, підготовка виступу та його написання, участь у засіданні педагогічної ради, науково-практичній конференції та ін.).

Схарактеризуємо основні завдання самоосвіти вихователя сучасного закладу дошкільної освіти:

1. Розвиток у закладі дошкільної освіти інноваційних процесів.
2. Засвоєння нових форм, методів, прийомів навчання і виховання здобувачів дошкільної освіти.
3. Удосконалення теоретичних знань фахової компетентності вихователів.
4. Упровадження в практику закладів дошкільної освіти новітніх досягнень педагогічної та психологічної наук, інноваційних технологій.

До основних джерел самоосвіти вихователя належать: книги наукового, науково-методичного, методичного спрямування; фахова періодика (газети, журнали); інтернет-технології; засоби масової інформації; таймлапс інформація; тренінги, практикуми, форуми; вебінари; екскурсії, театри, виставки, музеї, концерти, подорожі; заходи з обміну педагогічним досвідом; різноманітні курси.

Основною умовою ефективною самоосвіти вихователя сучасного закладу дошкільної освіти є вміння самоаналізувати труднощі, проблеми в освітній діяльності та самостійної організації інноваційних змін в цьому напрямі.

До етапів самоаналізу педагогів відносять: визначення здатності розвитку фахової компетентності вихователя; здатність вихователя до професійного зростання; здатність до самоосвітньої діяльності; здатність вихователя до опрацювання науково-педагогічних, філософських джерел, розробки методичних рекомендацій, творчих матеріалів.

Організація самоосвіти вихователя сучасного закладу дошкільної освіти складається з п'яти етапів:

- I етап – підготовчий. Вибір теми (враховуючи науково-методичну тему (проблему) закладу дошкільної освіти), визначення мети, завдань, усвідомлення послідовності своїх дій;
- II етап – прогностичний. Підбір та ознайомлення з теоретичними матеріалами з обраної проблеми самоосвіти, складання програми, планування заходів та форм, спрямованих на розв'язання проблеми, методичного забезпечення;
- III етап – практичний. Впровадження запланованих заходів, апробування на практиці обраних методів; моніторинг, анкетування, корегування діяльності, створення портфоліо;
- IV етап – узагальнювальний. Підбиття підсумків, опис результатів, створення методичних матеріалів та їх презентація; творчі звіти про хід самоосвіти на засіданнях методичних об'єднань; відкриті заняття з обраної проблеми;
- V етап – прикінцевий. Підбиття підсумків самоосвітньої діяльності вихователів, узагальнення та опис результатів, формулювання загальних висновків та визначення перспектив у роботі: розповсюдження цієї технології, методики, за умови запиту на неї, видавнича діяльність, творчий звіт.

Розкриємо деякі аспекти етапів організації самоосвіти вихователя сучасного закладу дошкільної освіти. Зокрема, планування заходів та форм самоосвіти – чітке бачення, на кшталт плану, дає можливість виробити перспективу подальшого самовдосконалення педагогічної діяльності.

Також слід звернути увагу на наступне (табл. 1):

Таблиця 1

Етапи організації самоосвіти вихователя сучасного закладу дошкільної освіти

№ з/п	Зміст плану самоосвіти	Процеси стимулювання вихователя до здійснення ефективної самоосвітньої діяльності
1.	Вибір теми	Мотиваційність, значимість
2.	Залежність обраної теми з метою і завданнями сучасної системи дошкільного виховання, напрямками діяльності закладу дошкільної освіти	Самоусвідомленість, самовдосконаленість
3.	Висвітлення наслідків попередньої роботи вихователя	Практичність, робота над самим собою
4.	Зв'язок теорії і практики. Використання програм та методик	Інноваційність, організаційність, науковість
5.	Вибір форм взаємодії вихователя з дітьми, батьками, колегами (групові та індивідуальні)	Комунікативність, здатність до спілкування, розв'язання проблемних питань. Робота в команді
6.	Обов'язковість дослідження проблеми, опис власних розробок. Планування аналізу отриманих результатів	----- Аналітичність мислення
7.	Визначити перспективи подальшої педагогічної діяльності вихователя	Професійне самовдосконалення; уміння усвідомлювати рівень власної діяльності, своїх здібностей; уміння бачити причини недоліків у своїй професійній діяльності

Отже, планування заходів та форм роботи систематизує діяльність вихователя закладу дошкільної освіти.

На етапі узагальнення самоосвіти плануються різні форми задля кращої презентації та звітності самоосвітньої діяльності вихователя сучасного закладу дошкільної освіти, а саме групові та індивідуальні.

До групових форм у закладі дошкільної освіти відносимо: педагогічну раду, школу педагогічної майстерності, школу молодого вихователя, науково-практичні семінари, тренінги, практикуми, педагогічні читання.

До індивідуальних форм належать: курси підвищення кваліфікації вихователя, майстер-класи, розробка методичного матеріалу та публікація у фахових журналах, видавництво навчально-методичних посібників, які стануть у пригоді педагогічним працівникам закладу дошкільної освіти, здобувачам закладів вищої освіти під час проходження педагогічних практик, проведення низки відкритих заходів, презентація власного педагогічного досвіду.

Слід звернути увагу, що у сучасному закладі дошкільної освіти набувають широкого використання інноваційні форми, зокрема: ділові ігри, «круглі столи», розв'язування проблемних ситуацій, професійні тренінги, майстер-класи.

Таким чином, планування форм самоосвітньої діяльності сприяє збагаченню фахових знань, що мотивують процес і сприяють актуалізації творчого потенціалу вихователя сучасного закладу дошкільної освіти.

Отже, самоосвіта необхідна для повноцінного життя культурної, освіченої людини. Це діяльність, яка має супроводжувати людину впродовж життя.

Швидкий розвиток сучасної науки, постійне оновлення інформації, підвищення вимог до вихователя сучасного закладу дошкільної освіти його фахової обізнаності вимагають від кожного вихователя бажання й майстерності постійно вдосконалюватися за допомогою самоосвіти.

Тож самоосвіта вихователя – інтегральна здатність, результат вдосконалення фахової компетентності, що полягає в опануванні, оновленні, збагаченні знань, узагальненні досвіду шляхом цілеспрямованої, системної самоосвіти, орієнтованої на саморозвиток і самовдосконалення особистості, задоволення своїх інтересів і об'єктивних потреб сучасного закладу дошкільної освіти.

Подальшого вивчення потребують методичні засади самоосвіти вихователя сучасного закладу дошкільної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов. на CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 374 с.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; голов. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. С. 798–799.
4. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність. Київ: Вища школа, 1997. С. 16.
5. Касьяненко М. Д. Самостоятельная работа студента: учеб. пособие. Киев: УМК ВО, 1988. С. 5.
6. Клочко А. О. Самоосвітня діяльність вчителя як педагогічна проблема. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: зб. наук. пр. Київ-Запоріжжя*, 2005. Вип. 36. С. 266–273.
7. Національна доктрина розвитку освіти. *Освіта України*. Київ, 2002. Вип. 33. С. 4–5.
8. Про освіту: Закон України від 16.07.2019 № 2145/2019. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/>

- show/2145-19
9. Професійний стандарт «Вихователь закладу дошкільної освіти». URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/prozatverdzhennya-profesijnogo-standartu-vihovatel-zakladu-doshkilnoyi-osviti>
  10. Рідкоус О. В. Підготовка вчителя до самоосвітньої діяльності як складова його професійного зростання. *Педагогічний альманах*. 2008. С. 132–139.
  11. Стельмах С. С. Професійний саморозвиток викладача вищої школи як чинник підвищення якості освіти. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. 2012. № 8. С. 76–82.
  12. Уйсімбаева Н. Самоосвітня діяльність майбутнього вчителя: теоретичний аспект. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Сер.: Педагогічні науки*. 2014. Вип. 131. С. 204–208.
  13. Чайка В. М. Основи дидактики: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2011. 240 с.

REFERENCES

1. Velykyi tumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov. na CD). (2009). V. T. Busel (Ed.). Kyiv: Irpin: VTF «Perun» [in Ukrainian].
2. Honcharenko, S. U. (1997). *Ukrainskyi pedahohichniy slovnyk*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
3. *Entsyklopediia osvity*. (2008). Kremen V. (Ed.). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
4. Ziaziun, I. A. (1997). *Pedahohichna maisternist*. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
5. Kasyanenko, M. D. (1988). *Samostoiatelnaia rabota studenta*. Kyiv: UMK VO [in Russian].
6. Klochko, A. O. (2005). Samoosvitnia diialnist vchytelia yak pedahohichna problema. *Pedahohika i psykholohiia formuvannia tvorchoi osobystosti: problema i poshuk. Zaporizhzhia – Pedagogy and psychology of creative personality formation: problems and searches. Kyiv-Zaporizhzhya Ave, 36, 266–273* [in Ukrainian].
7. Natsionalna doktryna rozvytku osvity. (2001). *Osvita Ukrainy – Education of Ukraine, 33, 4–5* [in Ukrainian].
8. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 16.07.2019 № 2145/2019. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].
9. Profesiinyi standart «Vykhovatel zakladu doshkilnoi osvity». URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/prozatverdzhennya-profesijnogo-standartu-vihovatel-zakladu-doshkilnoyi-osviti> [in Ukrainian].
10. Ridkous, O. V. (2008). Pidhotovka vchytelia do samoosvitnoi diialnosti yak skladova yoho profesiinoho zrostannia. *Pedahohichniy almanakh: zbirnyk naukovykh prats – Pedagogical almanac: a collection of scientific works, 132–139* [in Ukrainian].
11. Stelmakh, S. S. (2012). Profesiinyi samorozvytok vykladacha vyshchoi shkoly yak chynnyk pidvyshchennia yakosti osvity. *Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu – Scientific Bulletin of Melitopol State Pedagogical University, 8, 76–82* [in Ukrainian].
12. Uisimbaieva, N. (2014). Self-educational activity of the future teacher: theoretical aspect. *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Ser.: Pedahohichni nauky – Scientific notes of Kirovograd State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko. ser. Pedagogical sciences, 131, 204–208* [in Ukrainian].
13. Chaika, V. M. (2011). *Osnovy dydaktyky*. Kyiv: Akademyvdav [in Ukrainian].